

WGm *ī en *ū vóór *r* in Zuid-Limburg

Abstract

It has been known from previous studies that *ū and *ȳ are often lowered to [o:] and [ø:] in front of *r* in and around the city of Maastricht. We have investigated the precise geographic spread of this phenomenon for the words *schoer* ‘shower’ and *schuren* ‘to scour’. A similar lowering can be observed in the case of *ī, which becomes [e:]. Elaborating on a hypothesis put forward by Kern in 1909, we may ascribe the vowel lowering of stressed *ī, *ȳ and *ū in front of *r* to the influence of tone accent 1. The dialect area in which this has happened closely matches the area in which *ī, *ȳ and *ū have been diphthongized under tone accent 1 in front of other consonants than *r*. Therefore, the lowering and the diphthongization of the long high vowels under tone accent 1 are complementary developments.

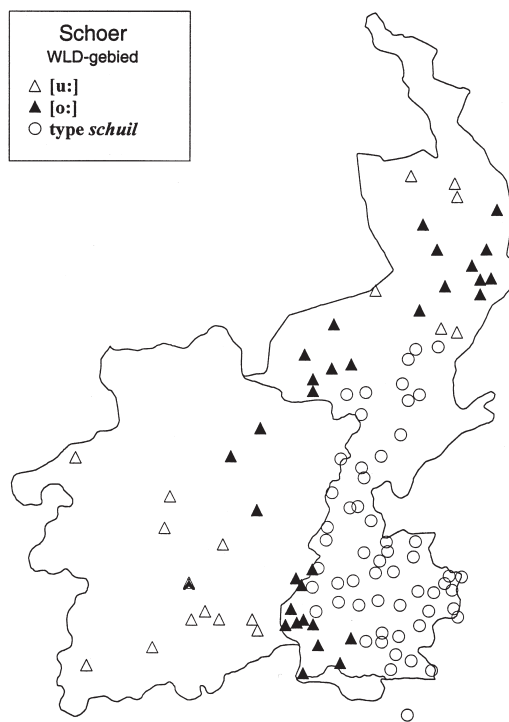
In a small appendix, it is argued that Dutch *schuren* (English *to scour*) was not borrowed from Latin, but represents a Proto-Germanic secondary full grade verb *skūran derived from the root *skur- ‘to break’.

1. In zijn studie over de dialecten van Belgisch en Nederlands Zuid-Limburg heeft Tans (1938: 169, 172) gewezen op de afwijkende realisatie van WGm. *ū in de positie voor *r*, die in de dialecten rondom Maastricht wordt aangetroffen. Toen ik onlangs de etymologie van Nederlands *schoer* ‘bui’ onderzocht (De Vaan 2002), stootte ik op aanvullend materiaal voor Tans’ observatie. Dit maakt het mogelijk om het verspreidingsgebied van het bewuste verschijnsel iets nauwkeuriger te omschrijven, en de bestaande verklaring te verfijnen.

2. De realisatie van *schoer* in de Limburgse dialecten is ingetekend op de bijgevoegde kaart, die gebaseerd is op vragenlijsten in Amsterdam en Nijmegen¹,

¹ Het betreft van het Meertens Instituut te Amsterdam Dialectencommissie lijst 56B, II (1981), vragen 4 en 15 ‘onweersbui’, vraag 1 ‘onweer’ en vragen 2 en 3 ‘donkere wolken bij naderend onweer’, en van de Universiteit Nijmegen lijst 22 (1963), vraag 15a ‘regenbui’ en lijst 81 (1980) vraag 37 ‘regenbui’. Voor het ter beschikking stellen van de gegevens uit de Nijmeegse lijsten en voor het vervaardigen van de kaart ben ik Joep Kruijssen, redacteur van het Woordenboek der Limburgse dialecten in Nijmegen, zeer erkentelijk.

aangevuld met enkele plaatselijke woordenboeken. Als vergelijkingsmateriaal komen vooral twee andere recente kaarten in aanmerking, namelijk de kaart *muur* in Van de Wijngaard 1995: 64, en de kaart *zuur* in Goossens-Taeldeman-Verleyen 2000 (kaart 76).

De driehoekjes op de kaart tonen het vocalisme van *schoer* in Limburg. Het half gevulde driehoekje in de noordelijke Haspengouw betreft Diepenbeek (Q 71); hier is zowel [u:] als [o:] aangetroffen. Het feit dat alle omringende plaatsen een [u:] hebben doet vermoeden dat de [o:] hier een eenmalige, onbelangrijke afwijking is.

Het aangrenzende Noord-Brabant, waarin *schoer* een ruime verspreiding kent ten oosten van Tilburg en Den Bosch, heeft bijna zonder uitzondering de vokaal [u:], hier en daar een diftong [owə].

Voorts is op de kaart het gebied aangebracht waar ‘regenbui; donderbui’ door het type *schuil* wordt uitgedrukt, meestal [fu:l] met toonaccent 1. Dit woord overlapt geografisch niet of nauwelijks met *schoer*. Het diffusere kaartbeeld bij Weijnen (1951: 12) wordt veroorzaakt door het feit dat hij een enquête gebruikte die naar ‘hagelbui’ vroeg, en doordat hij heterogeen materiaal gebruikte. Wel is mijn kaartbeeld idealiserend: ten eerste werd er op meerdere plaatsen door de informanten aangegeven dat *schoer* een verouderd woord was - terwijl dit bij *schoel* veel minder het geval lijkt te zijn -, en ten tweede zijn er concurrerende woorden voor de betekenis ‘bui’, met name *bui*. Een ander woord dat in de Amsterdamse lijsten als synoniem voor ‘donderbui’ werd gegeven is *bies* (Kiliaan *bijse*), dat in deze betekenis in Limburg werd ingevuld in Reuver, Tungenroy, Baexem, Neerpelt, Meeuwen en Bree. De oorspronkelijke betekenis van *bīse is ‘(storm)vlaag’, ‘rukwind’.

In Noord- en Midden-Limburg komt het kaartbeeld van *schoer* in grote lijnen overeen met dat van *muur* en *zuur*. Een groot centraal gebied heeft in alle drie de vormen [o:]: het noordoostelijke kwart van Belgisch Limburg en vrijwel het gehele aangrenzende deel van Nederlands Limburg ten westen van de Maas, vanaf de landsgrens in het zuiden tot aan Meterik en Arcen in het noorden, en met inbegrip van Venlo. Een vergelijking met de reflex van *ō in de positie vóór *r* in dit gebied, zoals in *hoer* en (*hij*) *voer*, laat zien dat *ō en *ū hier in deze positie zijn samengevallen. Dit gebied van samenvallende is op de kaart *muur* in Van de Wijngaard apart aangegeven, en de oostgrens van het zuidelijke deel (tussen Roermond en Maaseik) is apart bestudeerd door Verbeek 1994: 85, die ook een kaart geeft. Ten zuidoosten van het [o:]-gebied verwachten we een onveranderde [u:], maar in bijna geheel Midden- en Zuid-Limburg is het etymon *sχūrō vervangen door *sχūlō, het equivalent van Nederlands *schuil* (zie ook voor dit woord De Vaan 2002). Het *schuil*-gebied loopt naar het oosten door in het Rijnlands.

Noordelijk en westelijk van het centrale [o:]-gebied toont de kaart van *muur* de vokaal [y:], maar deze ontbreekt in mijn materiaal voor *schoer*. In Noord-Limburg en in Meijel vinden we [u:], wat aansluit bij het oosten van Noord-Brabant tot aan Tilburg, waar men eveneens [u:] of [o:] heeft (of een daaruit gediftongeerde variant) maar geen [y:]. Dit houdt in dat het materiaal voor *schoer* overeenkomt met de kaart van *zuur*, waarop eveneens te zien is dat het hele oosten van Noord-Brabant een achtervokaal bezit. Het betreft hier een fonetische conditie: “Kennelijk heeft de vóór *r* niet gediftongeerde oude *ū* wat beter weerstand geboden tegen de westelijke palatalisatie dan in andere posities,” aldus Goossens-Taeldeman-Verleyen 2000: 166.

3. We komen nu in Zuid-Limburg. In het grootste deel van Belgisch Zuid-Limburg zijn *-ōr- en *-ūr- samengevallen in [u:r], terwijl in Nederlands Zuid-Limburg de vokalen *ō en *ū vóór *r* in de meeste plaatsen gescheiden bewaard zijn gebleven; beide gebieden zijn duidelijk aangegeven op de kaart *muur* in Van de Wijngaard 1995: 64. Slechts een klein gebied rond Maastricht doorbreekt deze verdeling: hier wordt *schoer* met [o:] uitgesproken (de gesloten driehoekjes op de kaart), terwijl *zuur* en *muur* in hetzelfde gebied de vokaal [u:] hebben. Om precies te zijn is [fō:r] en/of het diminutief [fō:rkə] (en niet *fy:rkə*, wat op een simplex *fu:r* zou wijzen) geattesteerd in Maastricht zelf en in de omringende dorpen Wolder, Wyck, Heer, Neerharen, Itteren, Gronsveld, Eysden, Mheer and Margraten.

4. Een ander woord waarvoor we de verspreiding van de vokaalvarianten in heel Limburg kunnen nagaan is het werkwoord *schuren*, meer in het bij-

zonder ‘*zich schuren* tegen een paal of boom vanwege de jeuk, gezegd van het varken’, dat in Crompvoets-Goossens 1998: 23 is behandeld. Ik heb van de varianten geen aparte kaart gemaakt, maar de verdeling komt overeen met die van *schoer*. Het gehele zuiden van Belgisch en Nederlands Limburg heeft de vokaal [u:] (of één van de varianten [u:ə] of [ow]), met uitzondering opnieuw van het gebied rondom Maastricht. Voor *schuren* worden de uitspraak [o:] gegeven voor Maasmechelen, Boorseme, Neerharen, Borgharen, Rothem, Maastricht, Wolder, Heughem, Gronsveld, Eckelrade, Rijckholt, Eijsden, Mesch, Margraten, Mheer, Terlinden, Noorbeek en Mechelen. Dat betekent dat het [o:]-gebied bij *schuren* een paar dorpen verder naar het oosten reikt dan bij *schoer*, hetgeen waarschijnlijk te wijten is aan de vervanging van *schoer* door *schuil* in oostelijk Zuid-Limburg.

5. De woorden waarvoor Tans 1938: 171 de Zuidlimburgse correspondenties in kaart heeft gebracht zijn de werkwoorden *duren* en *huren* en het zelfstandig naamwoord *schuur* ‘opslagplaats’. Hiervan bevat *duren* een $*\bar{u}$ zonder meer, terwijl *huren* en *schuur* een umlautfactor hebben: $*h\bar{u}rjan$ en $*sk\bar{u}rja$. Tans’ kaarten tonen hetzelfde beeld als *schoer*: bij *duren* heeft heel zuidelijk Limburg de vokaal [u:] behalve een gebied van ca. 10-15 km. breed rond Maastricht, waar [o:] geldt. In datzelfde gebied vinden we bij *schuur* en *huren* de vokalen [ø:] en [e:] (de laatste in het Belgische ontrondingsgebied), die zich uit $*\bar{y}$ hebben ontwikkeld. De opening van $*\bar{u}$ in het bewuste gebied correspondeert dus precies met een opening van zijn gefronte tegenhanger $*\bar{y}$. Het openingsgebied strekt zich bij Tans uit van Eysden en Slenaken in het zuiden tot Zutendaal en Maasmechelen in het noorden, en komt daarmee overeen met dat van *schuren*.

6. Het voorafgaande geeft aanleiding tot de volgende twee vragen: 1. Vond de vokaalopening vóór *r* in alle daarvoor in aanmerking komende gevallen plaats?, en: 2. Hoe is deze vokaalopening vóór *r* taalhistorisch te verklaren? Om deze twee vragen te beantwoorden wendde we ons tot de twee uitgebreidste plaatselijke woordenboeken in het te onderzoeken gebied, namelijk dat van Maastricht (Endepols 1955) en dat van Gronsveld (Jaspars c.s. 1979). We zullen de realisatie onderzoeken van woorden met de vokalen MNI. $*\bar{u}$, MNI. $*\bar{y}$ (waarbij naast $*\bar{u}$ met umlautfactor ook WGM. $*iu$ is opgenomen) en MNI. $*\bar{r}$, aangezien $*\bar{r}$ ook een hoge lange monoftong is, die structureel dezelfde opening zou kunnen hebben ondergaan als zijn geronde tegenhangers. Het materiaal zal worden gesplitst in drie categorieën al naar gelang het (oorspronkelijke) aantal lettergrepen per woord. Dit levert de volgende input voor het onderzoek op, in standaard Nederlandse vormen:

I. In éénlettergrepig woord:

- a. *ū: *boer*, (*tijds*)*duur*, *zuur* (predicatief; attributief onz.)
- b. *ȳ: *vuur*.
- c. *ī: *gier* ‘gierig’.

II. In oorspronkelijk tweelettergrepig woord:

- a. *ū: *loer* (in *op de loer liggen*), *muur* (MnL. *muur/mure*, ONFr. *mûra*, OFri. *mûre*), *schoer*, *uur*, *zuur* (attr. v. en pl.)
- b. *ȳ: *duur* (bnw.), *huur* (znw.), *schuur* (znw.)
- c. *ī: *klier*.

III. In tweelettergrepig woord:

- a. *ū: *duren* (ww.), *loeren* (ww.), *schuren* (ww.), *zuur* (attr. m.)
- b. *ȳ: *huren* (ww.)
- c. *ī: *vieren* (ww.).

De woorden *spier*, *stuur* en het werkwoord *sturen* worden uitgesloten aangezien het waarschijnlijk is dat hun equivalenten in het dialect recente ontleningen uit het Nederlands zijn; voor *sturen* is dit in dialectgeografisch verband reeds aangetoond door Pée 1975. Ook het bijwoord *puur*, dat reeds in de Middeleeuwen aan Frans *pure* is ontleend, is achterwege gelaten. Het resultaat van het onderzoek presenteren we in fonetische transcriptie in onderstaande tabel:

Cat.	Maastricht	Gronsveld
I	a. <i>bu:r</i> , <i>du:r</i> , <i>zu:r</i> ; b. <i>vy:r</i> ; c. <i>gi:r</i> .	a. <i>bu:r</i> , <i>zu:r</i> ; b. <i>vy:r</i> .
II	a. <i>lu:r</i> , <i>mu:r</i> , <i>fo:r</i> , <i>o:r</i> ; b. <i>dø:r</i> , <i>hø:r</i> , <i>ʃø:r</i> ; c. <i>kle:r</i> .	a. <i>lu:r</i> , <i>mu:r</i> , <i>fo:r</i> , <i>o:r</i> , <i>zo:r</i> ; b. <i>dø:r</i> , <i>hø:r</i> , <i>ʃø:r</i> ; c. <i>kle:r</i> .
III	a. <i>do:re</i> , <i>lu:rə</i> , <i>fo:rə</i> , <i>zu:rən</i> ; b. <i>hø:rə</i> ; c. <i>vi:rə</i> .	a. <i>do:rə</i> , <i>lo:rə</i> , <i>fo:rə</i> , <i>zo:rə</i> ; b. <i>hø:rə</i> ; c. <i>ve:rə</i> .

Deze distributie kan als volgt worden samengevat:

- de woorden die altijd éénlettergrepig waren hebben [*u:*], [*y:*] of [*i:*] bewaard.
- de woorden die apocope hebben ondergaan hebben de verlaagde vokalen [*o:*], [*ø:*] of [*e:*].
Uitzonderingen zijn *loer* en *muur* in beide dialecten.
- de tweelettergrepige woorden hebben de verlaagde vokalen [*o:*], [*ø:*] of [*e:*].
Uitzonderingen zijn *loeren*, *zure* en *vieren* in Maastricht.

De Maastrichtse uitzondering in ‘zure’ kunnen we verklaren door aan te nemen dat de verbogen vormen van het bijvoeglijk naamwoord zich richtten naar de basisvorm *zu:r*, zodat [*u:*] analogisch werd hersteld. Voor de uitzonderingen ‘loer’, ‘loeren’, ‘muur’ en ‘vieren’ zie beneden § 9.

7. Voor de stad Maastricht was het verschil in reflexen van Wgm. $*\bar{u}$ en $*\bar{y}$ in de positie vóór *r* reeds langer bekend. Franquinet’s monografie over het Maastrichts (1851-52: 263, 381) geeft *moer* en *zoer* voor Nederlands ‘muur’ en ‘zuur’, maar *schoor*, *oor*, *doren* voor ‘schoer’, ‘uur’, ‘duren’, en *deur*, *scheur*, *heuren* voor ‘duur’, ‘schuur’, ‘huren’. In 1905 geeft Houben in zijn studie over het Maastrichts (p. 31, 34-36) uitgebreider materiaal. Dit komt exact overeen met de vormen zoals we die in Endepols 1955 vinden: eenlettergrepig *bu:r*, *du:r* ‘(tijds)duur’, *zu:r*, *gi:r*; geapocopeerd *mu:r*, *fo:r*, *o:r*, *hø:r*, *fø:r*, *kle:r*; tweelettergrepig *do:rə*, *lu:rə*, *fo:rə*, *hø:rə*, *vi:rə*. Ook hier vinden we dus de uitzonderingen ‘muur’, ‘loeren’ en ‘vieren’.

In 1909 publiceert Kern een artikel waarin hij de Limburgse toonaccenten onderzoekt aan de hand van het Maastrichts. Hij gaat in op de vokaalverandering in een deel van de woorden met $*\bar{u}r$ en $*\bar{y}r$ (p. 269), en merkt op dat de woorden *fo:r* ‘bui’, *o:r* ‘uur’, *hø:r* ‘huur’, *fø:r* ‘schuur’, *dø:r* ‘duur’ (bnw.) en *do:rə* ‘duren’, *fo:rə* ‘schuren’, *o:rə* ‘uren’ en *hø:rə* ‘huren’ toonaccent 1 (stoottoon) hebben, terwijl *bu:r*, *lu:rə*, *mu:r*, *zu:r*, *sty:r* ‘stuur’, *vy:r* ‘vuur’ toonaccent 2 (sleeptoon) hebben. Kern concludeert dat toonaccent 1 de overgang van $*\bar{u}$ en $*\bar{y}$ naar [*o:*] en [*ø:*] vóór *r* bewerkstelligd heeft.

8. Naar mijn mening is Kerns klankhistorische verklaring de juiste. Kern sluit $*\bar{i}$ uit van deze verklaring (“i scheint in Maastricht wenigstens qualitativ unverändert zu bleiben”), maar dat zal aan het feit liggen dat zijn informatie op dit punt tekortschoot. Zoals we gezien hebben heeft ook $*\bar{i}$ de vokaalopening voor *r* meegemaakt. De verklaring door middel van toonaccenten maakt duidelijk waarom we de opening van WGm. $*\bar{i}$ - en $*\bar{u}$ - vóór *r* alleen vinden bij (oorspronkelijke) meerlettergrepigheid: $*\bar{i}$ en $*\bar{u}$ behoren tot de categorie vokalen waarop klankwettig toonaccent 1 (stoottoon) ontstond indien er een stemhebbende medeklinker plus een tweede lettergreep op volgde².

² In zijn commentaar op eerdere versies heeft Jan Goossens als alternatieve verklaring voorgesteld, de ontwikkeling van $*\bar{u}$ vóór *r* tot [*o:*] in het gebied rond Maastricht als het resultaat van lexicale diffusie te beschouwen. Hij stelt er prijs op dat ik zijn alternatief hier noem. Er zijn twee redenen waarom zijn voorstel mij minder aantrekkelijk lijkt. De eerste is geografisch. Lexicale diffusie zou te verdedigen zijn indien we een uitstralingsgebied kunnen aanwijzen, van waaruit de klank [*o:*] gediffuseerd is richting ons Maastrichtse gebied. In Limburg kan dit alleen het Midden- en Noord-Limburgse gebied zijn, waar $*ur$ en $*or$ samenvallen in [*o:r*]. Echter, dit gebied grenst niet of nauwelijks aan het Maastrichtse gebied waar het hier over gaat; het is dus moeilijk om lexicale diffusie geografisch te onderbouwen. De tweede reden is taal-intern.

Er zijn aanwijzingen dat zelfs indien aan die voorwaarden voldaan werd, toonaccent 1 in Limburg alleen ontstond wanneer de tweede lettergreep werd geapocopeerd, en dat is de reden waarom Kern 1909: 269 aanneemt dat de stoottoon analogisch is in de meerlettergrepige vormen *do:rə*, *fo:rə*, *o:rə* en *hø:rə*. Een dergelijke analogische verspreiding van de stoottoon in tweelettergrepige vormen zoals infinitivi, maar ook meervouden van zelfstandige naamwoorden en verbogen vormen van het bijvoeglijk naamwoord, lijkt op veel plaatsen in Limburg op een vergelijkbare manier geregeld te zijn (zie De Vaan 1999: 28). Daarom kunnen we voor ons onderzoek zonder meer aannemen dat de toonaccenten in grote lijnen de huidige distributie hadden ten tijde van de ontwikkeling **-ūr-* > [*o:r*] etc. Voor Maastricht zelf worden Kern's gegevens bevestigd door Tans 1938: 213, die stoottoon aangeeft voor *dø:r* 'duur', *fø:r* 'schuur', *do:rə* 'duren' en *hø:rə* 'huren'. Hoewel de geraadpleegde woordenboeken voor Maastricht en Gronsveld niet consequent de toonaccenten aangeven, kunnen we aannemen dat de distributie zoals gegeven door Kern vrijwel intact is gebleven. Er bestaat derhalve een correlatie tussen toonaccent 1 en verlaging van de hoge lange monoftongen vóór *r*.

9. De verklaring met behulp van het toonaccent maakt het ook mogelijk om de Maastrichtse uitzonderingen *loeren* (met [*u:*]) en *vieren* (met [*i:*], tegenover Gronsvelds [*ve:rə*]) te verklaren. Voor *loeren* geeft Kern zelf al aan dat het toonaccent 2 heeft; het zal dus de opening tot [*o:*] klankwettig gemist hebben. De kaart *vieren* in Goossens-Taeldeman-Verleyen (krt. 67) laat zien dat er wel degelijk een klein gebied is waar de vokaal van *vieren* geopend wordt tot [*e:*], maar dat ligt ten zuidoosten van Maastricht en sluit de stad uit. De FAND geeft echter ook een kaartje van de Limburgse toonaccenten in *vieren*, en daarop verschijnt *vieren* in het hele zuidwesten van Nederlands Zuid-Limburg, dus inclusief Maastricht, met toonaccent 2. Indien we er vanuit gaan dat in *loeren* en *vieren* de sleптоon de oorspronkelijke is, dan zijn de Maastrichtse vormen regelmatig. In Gronsveld, dat volgens de FAND ook toonaccent 2 heeft in *vieren* maar desondanks [*e:*] toont, en trouwens ook [*o:*] in *loeren*, moeten we dan aannemen dat beide werkwoorden reeds (analogisch) toonaccent 1 hadden op het moment van de vokaalopening vóór *r*.

Voor 'muur' mogen we waarschijnlijk een Middellimburgs tweelettergrepige vorm *mūre reconstrueren, vgl. Oudnederfrankisch *mūra*, Limburgsche Sermoenen *muer* (vrouwelijk). Het te verwachten toonaccent is dus toonaccent 1, maar het enkelvoud van 'muur' vinden we in verschillende delen van Limburg verschillend geïntoneerd: toonaccent 1 in de plaatsen

De overeenkomst tussen stoottoon en vokaalverlaging vóór *r* is te frappant om toevallig te zijn. Mijns inziens is vooral het paradigma van 'zuur' in Gronsveld een sterk argument tegen lexicale diffusie als ratio achter de verdeling: m.sg. *zore*, f.sg. *zoor*, n.sg. *zoer*, pl. *zoor*, pred. *zoer*!

Hasselt, Genk, Sittard, Kerkrade en Aken, maar toonaccent 2 in Venlo, Tegelen, Roermond, Tungalroy en Weert, en ook in Maastricht, Gronsveld en Montzen³. Het lijkt erop dat een centrale strook van Limburg, van Hasselt tot Aken, toonaccent 1 heeft, terwijl delen van Limburg ten noorden en ten zuiden van deze strook toonaccent 2 hebben. Uiteraard moet ik bij gebrek aan een fijnmazig en uniform net van attestaties een slag om de arm houden wat betreft de precieze geografische distributie. De eenvoudigste verklaring voor deze situatie is dat de noordelijke en zuidelijke gebieden met toonaccent 2 de oorspronkelijke stoottoon hebben vervangen door sleeptoon. Hiervoor stond waarschijnlijk het meervoud **mūren* model, dat tweelettergrepig bleef en derhalve toonaccent 2 had. In veel moderne dialecten is overigens het meervoud een uitgangsloze umlautvorm: Maastricht *mø:r*, Gronsveld *mør*, Hasselt *mejər*. Indien we aannemen dat de analogische sleeptoon in ‘muur’ in Maastricht en Gronsveld aanwezig was vóórdat de vokaalopening voor *r* plaatsvond, is de reflex [*mu:r*] klankwettig. Zoals we beneden zullen zien, zijn er inderdaad redenen om de vokaalopening relatief laat te dateren.

De laatste te bespreken uitzondering is ‘loer’ in *op de loer liggen*. Aangezien het woord een oude datief is verwachten we toonaccent 1, vgl. Duits *auf der Lauer liegen*; in dat geval is de vorm [*lu:r*] onregelmatig. De enige uitweg die ik voor dit woord zie is herstel van de vokaal [*u:*] naar analogie van andere woorden in het dialect met de stam *loer-*. In Maastricht zouden we kunnen argumenteren dat [*lu:r*] zich heeft gericht naar het werkwoord ‘loeren’, maar in Gronsveld is dat niet mogelijk; hier zouden we onze toevlucht moeten nemen tot de samenstelling *loerjèger* ‘stroper’.

10. De correlatie tussen toonaccent 1 en opening van **ī* en **ū* vóór *r* kunnen we in verband brengen met een ander klankwettig verschijnsel dat zich in een gebied rondom Maastricht voordoet, namelijk de diftongering van stoottonige **ī* en **ū* tot stijgende diftongen [*eī*] en [*ou*] of varianten daarvan; onder toonaccent 2 bleven de monoftongen bewaard. Deze geconditioneerde diftongering en de verspreiding ervan zijn in detail beschreven door Goossens 1956 (met kaart). Het gebied van de diftongering van **ī* en **ū* komt in grote lijnen overeen met dat van de ontwikkeling **-ūr-* > [*o:r*], maar niet helemaal. Ten westen van Maastricht, op Belgisch grondgebied, heb ik geen opening vóór *r* meer aangetroffen, terwijl hier wel nog **ī* en **ū* onder toonaccent 1 gediftongeerd worden. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat ik over de dichtst bij de grens gelegen plaatsen (Zutendaal, Gellik, Lanaken, Veldwezelt, Hees, Vroenhoven en Kanne) überhaupt geen gegevens aangaande ‘schoer’ en ‘schuren’ heb. Ten oosten van Maastricht reikt de opening vóór *r* juist iets

³ Deze gegevens stammen uit de gangbare dialectwoordenboeken c.q. -monografieën.

verder dan de diftongering: [o:] in ‘schoer’ is te vinden in Margraten en Mheer, in ‘schuren’ zelfs in Mechelen aan de Geul (Q 204a). De diftongering van stootonige *ī en *ū daarentegen reikt hier in zijn geheel slechts tot Gronsveld en Eijdsden, hoewel er ten oosten daarvan nog een smalle strook is waar in elk geval vóór fricatieven nog gediftongeed wordt: Bemelen, Eckelrade, St.-Geertruid (Goossens 1956: 102).

Het is dus goed mogelijk dat beide verschijnselen, de opening vóór *r* en de diftongering onder toonaccent 1, qua verspreiding nog beter op elkaar passen dan een eerste vergelijking van de kaarten van Tans 1938: 171 en Goossens 1956: 111 reeds doet vermoeden. Voor een definitief oordeel zou nader onderzoek ter plekke moeten volgen.

11. Theoretisch is het denkbaar dat de opening van *ūr tot [o:r] via het tussenstadium [our] is gegaan, waarna de diftong zich vóór *r* verder ontwikkelde tot monoftong [o:]. Fonetisch is deze verklaring echter onwaarschijnlijk, aangezien (in het Nederlands, en ook in het Limburgs) de lange hoge monoftongen juist vóór *r* resistenter zijn tegen diftongering dan in andere omgevingen. Geografisch wordt deze verklaring tegengesproken door het feit dat de opening tot [o:r] in het oosten van ons gebied verder reikt dan de diftongering, waardoor de veronderstelde input voor de monoftongering van *[our] tot [o:r] hier afwezig is.

We kunnen daarom aannemen dat *fo:r* ‘schoer’, *dø:r* ‘duur’ en alle andere hier onderzochte woorden met *-r-* een rechtstreekse opening van de vokaal hebben ondergaan onder toonaccent 1. Deze opening kunnen we als onderdeel zien van de algemene splitsing in uitspraak van de lange hoge vokalen afhankelijk van hun toonaccent in het gebied rond Maastricht:

	Toonaccent 1	Toonaccent 2
*īC	<i>ei</i>	<i>i:</i>
*ȳC	<i>øy</i>	<i>y:</i>
*ūC	<i>ou</i>	<i>u:</i>
*īr	<i>e:</i>	<i>i:</i>
*ȳr	<i>ø:</i>	<i>y:</i>
*ūr	<i>o:</i>	<i>u:</i>

waarbij *C* staat voor elke medeklinker behalve *r*. De vermoedelijke datum van de diftongering onder stoottoon wordt door Goossens 1956: 108 in de

loop van de 17e eeuw geschat. Deze datum zou ook voor de opening vóór *r* kunnen gelden.

12. Ook bij de lagere vokalen kan de intonatie de vokaalkwaliteit beïnvloeden. Hierop is met name gewezen door Verstegen (1946), die het dialect van Maasmechelen behandelt – één van de dialecten waar we de verlaging van **ī*, **ȳ* en **ū* voor *r* hebben geconstateerd. Volgens Verstegen zijn het vooral de middenvokalen *e*, *o* en *ø* die gevoelig zijn voor het toonaccent: de stoottoon maakt de vokaal meer open en de sleeptoon maakt hem meer gesloten (p. 104, 107). Enkele voorbeelden vóór *r* zijn *pe:r* (TA 1) - *pe:rə* (TA 2) ‘peer – peren’, *blo:r* (TA 1) - *blo:rə* (TA 2) ‘blaar – blaren’, *ɪχ zwe:r* (TA 1) - *vər zwe:rə* (TA 2) ‘ik zweer - wij zweren’; voor een andere medeklinker: *diə mu:r es χe:l* (TA 2) - *ən γe:l mu:r* (TA 1) ‘die muur is geel - een gele muur’, *no:ɫ* (TA 1) - *no:ɫə* (TA 2) ‘naald – naalden’, *γro:f* (TA 2) - *γrɔ:vər* (TA 1) ‘grof – grover’. We kunnen dus de Zuid-Limburgse veranderingen die **ī*, **ȳ* en **ū* onder stoottoon hebben ondergaan in een nog groter fonetisch verband zien, namelijk dat van de invloed van toonaccenten op vokaalkwaliteit in het algemeen. Of de variatie bij de middenvokalen *e*, *o* en *ø* zich dialectgeografisch even duidelijk laat traceren als bij **ī*, **ȳ* en **ū* is onduidelijk; er bestaat hierover een uitgebreide, helaas ongepubliceerde literatuurstudie door Reynders (1978-79), maar zoals deze zelf al aangeeft (p. 180): “Om een totaalbeeld te krijgen van het hele gebied waar het wisselend aksent optreedt zijn er echter meer dialectbeschrijvingen nodig.”

Aanhangsel: De etymologie van *schuren*

De belangrijkste verwanten van het werkwoord *schuren* zijn in het Westgermaans Engels *to scour* en Duits *scheuern*, en in het Noordgermaans Deens *skure* en Zweeds *skura*. Veel etymologische woordenboeken (bijv. Hoad 1986: 423, Kluge-Seebold 1999: 718) nemen een ontlending aan van Lat. *excūrāre* ‘reinigen; uitdossen’ via Oudfrans **escurer* (MoFr. *écurer*), maar zoals De Vries 1971: 636 terecht opmerkt is dat weinig waarschijnlijk. In de eerste plaats is, in De Vries’ woorden, “de algemene verbreiding van het woord niet gunstig voor de hypothese der ontlending.” Ten tweede is ontlending uit het Frans uitgesloten voor Engels *scour*, aangezien Oudfrans **escurer* normaliter *scure* zou opleveren, zie bijv. Wright-Wright 1928: 99. Dit laatste bezwaar zou men kunnen opheffen door aan te nemen dat Lat. *excūrāre* al in de Romeinse tijd in de Germaans talen terecht was gekomen; in dat geval, echter, zouden we sporen van de initiële vokaal *e*- mogen verwachten.

Het lijkt me beter om (met bijv. Pokorny 1959: 954) een Proto-Germaans werkwoord *skūran- ‘schuren, schurend reinigen’ aan te nemen, afgeleid van de Germaanse wortel *skur- ‘breken, afsnijden’, die o.a. vertegenwoordigd is in Nl. *scheur* < *skuri- en *schoor* < *skurō-. Deze etymologie voor *schuren* is semantisch onberispelijk, en heeft het voordeel dat het werkwoord verklaard wordt in combinatie met een Germaanse wortel die toch al veel afleidingen produceert in alle dochtertalen. De vorming van *skūran- op basis van *skur- stelt een geval van Germaanse secundaire voltrap *u → ū voor; elders (De Vaan 2002) heb ik reeds voorgesteld dat ook Nederlands *schoer* en Nederlands *schuur* teruggaan op dezelfde secundaire voltrap *skūr- van de wortel *skur- ‘breken’.

Bibliografie:

- CROMPVOETS, H. EN J. GOOSSENS
 1998: *Woordenboek van de Limburgse dialecten. Deel I. Agrarische terminologie. Aflevering 12: kleinvee (varken, schaap en geit), pluimvee (kippen, eenden, ganzen, kalkoenen en pauwen)*, m.m.v. drs. J. van Schijndel, Assen.
- ENDEPOLS, H.
 1955: *Woordenboek of diksjenaer van 't Mestreechs*, Maastricht.
- FRANQUINET, G.
 1851-52: Proeve over het taal-eigen der stad Maastricht, *Archief voor Nederlandsche taalkunde* 3, 251-284 (deel I) en 343-391 (deel II).
- GOOSSENS, J.
 1956: Stoottoon en diftongering van Wgm. *i* en *û* in Limburg, *Taal en Tongval* 8, 99-112.
 1998: Schärfung und Diphthongierung von *i*, *ī*, *û*. Moselfränkisch-limburgische Parallelen, in: *Deutsche Sprache in Raum und Zeit. Festschrift für Peter Wiesinger zum 60. Geburtstag*, edd. P. Ernst und F. Patocka, Wenen, p. 63-70.
- GOOSSENS, J., J. TAELEDMAN EN G. VERLEYEN
 2000: *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. II: De Westgermaanse korte vocalen in open lettergreep, III: De Westgermaanse lange vocalen en diftongen*, Gent.
- HOAD, T.
 1986: *The concise Oxford dictionary of English etymology*, Oxford.
- HOUBEN, J.
 1905: *Het dialect der stad Maastricht*, Maastricht.
- JASPARS, G. C.S.
 1979: *Groeselder diksjenèr*, Gronsveld.
- KERN, J.H.
 1909: Zum Verhältnis zwischen Betonung und Laut in niederländisch-limburgischen Mundarten, *Indogermanische Forschungen* 26, 258-274.
- KLUGE, F. EN E. SEEBOLD
 1999²³: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin - New York.

- PÉE, W.
1975: Zenden-sturen-schicken: een dialektgeografisch onderzoek, *Taal- en letterkundig gastenboek voor Prof. Dr. G.A. van Es*, Groningen, p. 107-111.
- POKORNY, J.
1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern.
- REYNDERS, R.
1978-79: *Aksent en vokaaltimbre in Zuidnederfrankische en Ripuarische dialecten*. Licentiaatsverhandeling. Leuven.
- TANS, J.
1938: *Isoglossen rond Maastricht in de dialecten van Belgisch en Nederlandsch Zuid-Limburg*, Maastricht.
- DE VAAN, M.
1999: Towards an explanation of the Franconian tone accents, *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 51, 23-44.
2002: The etymology of English *shower*, *Die Sprache* 41/1, 39-49.
- VERBEEK, J.
1994: *Synchrone en diachrone fonologie van het dialect van Kinrooi met een klankgeografisch onderzoek van de omgeving*. Licentiaatsverhandeling. Leuven.
- VERSTEGEN, V.
1946: Bijdrage tot de tonologie van de Oostlimburgse dialecten, *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 20, 99-108 (herdrukt in *Een eeuw Limburgse dialectologie*, ed. J. Goossens i.s.m. J. Cajot en J. Segers, Hasselt/Maastricht 1996, p. 229-234).
- DE VRIES, J.
1971: *Nederlands etymologisch woordenboek*, Leiden.
- WELJEN, A.
1951: *Taalgeografie en interne taalkunde (= Bijdragen en mededelingen der dialectencommissie der KNAW 12)*, Amsterdam.
- VAN DE WIJNGAARD, H.
1995: *Woordenboek der Limburgse dialecten. Deel II: Niet-agrarische vakterminologieën. Aflevering 9: metselaar, timmerman, dakdekker, loodgieter, stucadoor, huisschilder*, Assen.
- WRIGHT, J. EN E. WRIGHT
1928²: *An elementary Middle English grammar*, Oxford.